

Tore Nordenstam

STRUKTURALISME OG SEMIOLOGI

Muligheter og begrensninger i en semiologisk forskningspraksis

Red.: Kjell S. Johannessen & Arild Utaker

Nordisk Sommeruniversitets Skriftserie No. 2, G M T 1973. 150 s. Kr. 29, 55

Två litteraturvetare, två socialantropologer, en språkteoretiker och två filosofer sätter sig samman och genomgår ett antal semiologiska och strukturalistiska begrepp, teser, modeller och tillämpningar; och ut kommer en bok som är solid, skarpsinnig, skissartad och stimulerande.

Utgångspunkten är Ferdinand de Saussures idé om en allmän teckenvetenskap eller "semiologi", vars uppgift skulle vara att utforska "tecknens liv i deras sociala sammanhang", som han uttryckte det i *Cours de linguistique générale* (1916). Den semiologiska traditionen sönderfaller i likhet med mycket annat vid närmare betraktande i trenne delar. Först kommer en rent språkvetenskaplig fas med fonologin som paradexempel. Fonologi, morfologi och så småningom också syntax florerar, medan språkets innehållsliga sida visar sig betydligt mera svårbemästrad. Till denna fas hör glossematiken, de semantiska fältteorierna och andra tidiga försök i strukturell semantik. De sociala sammanhangen som tecknen skulle studeras i står i skymundan under denna semiologins förberedande fas. På 1950- och 60-talet kommer så ett antal försök i större skala att tillämpa saussureska ideer på utomlingvistiska områden. Vi får semiologins "klassiska" fas, med nyckelfigurer som Lévi-Strauss (socialantropologi),

Lacan (psykiatri) och Barthes (litteraturvetenskap). Den tredje fasens början kan tidfästas till 1967, då Jaques Derrida utgav tre arbeten som inleder den "kritiska" fasen. Föremålet för den tredje fasens kritik är framför allt den klassiska semiologins vetenskapsfilosofiska förutsättningar ("scientism", "positivism", "subjektsmetafysik").

I Skandinavien har den kritiska semiologin blomstrat i Köpenhamn, en icke onaturlig habitat med tanke på stadens glossematiska förflutna, och inte minst genom Nordiska Sommaruniversitetets försorg har semiologiska frön spritts runtom i norr. Den ofta något vildvuxna och yviga danska floran låter sig emellertid inte överföra utan vidare till andra trakter. På baksidan av den nu föreliggande rapporten kan man inhämta att semiologin i Danmark har blivit "en esoterisk disciplin", "et forehavende for en teoretisk elite": "Formidlingseffekten er etter hvert blitt redusert til det minimale. Parallelt med denne utviklingen tenderer også det derridaske utgangspunkt for en kritisk reflektert kritikk av den klassiske fasen i semiologien mot å bli et dogme". Bergensemilogerna har haft som mål att åstadkomma ett korrektiv till den sålunda summariskt avfärdade danska varianten.

Närmare bestämt har gruppen velat göra två saker. Dels har de velat skriva en läsbar framställning av den klassiska semiologin, dels har de velat skissera en filosofisk kritik av denna semiologi.

Att skriva en även för utomstående någorlunda begriplig framställning av den klassiska semiologin är inget lekverk, men författarna har lyckats förvånansvärt väl. Det beror inte minst på att de abstrakta modellerna genomgående konkretiseras med relativt utförliga exempel. Atle Kittang ger sålunda en klar och koncis framställning av problem och metoder i den typen av strukturell litteraturanlys som representeras av linjen Roman Jakobson – Roland Barthes – Greimas och tillämpar Greimas' "aktant-modell" på en Hamsunnovell. Sven Storelv fyller i med en kritisk genomgång av två analyser av Baudelaires sonett *Les chats* (Jakobsons och Lévi-Strauss gemensamma försök och Lucien Goldmanns motanalys) och får tydligt fram svagheter i dessa analyser. Reidar Grønhaug illustrerar teckenproduktion bl. a. med en analys av en öldrickningsscen med oväntat förlopp i Copperbelt-området i Zambia. Och Jan Petter Blom behandlar rytm-

analysproblem i balkansk folkmusik.

Exemplen är som synes hämtade från vitt skilda fält, men analyserna hålls samman av en någorlunda gemensam referensram som i sista hand kommer från Saussure. Grunddragen i referensramen presenteras inledningsvis av Arild Utaker (begreppen paradigm, syntagm, signifiant, signifié, langue, parole osv. Det enda undantaget är Bloms musikanalys, som förefaller teoretiskt ointegrerad det övriga stoffet. Artikeln är å andra sidan så elegant och slående att man förstår att redaktörerna inte kunnat låta bli att ta den med.

Av dessa rosande uttalanden skall man emellertid inte dra den förhastade slutsatsen att de nu nämnda artiklarna är lättlästa. Det är de inte. De är liksom de filosofiska bidragen som vi strax kommer till komprimerat skrivna och gör inga allvarligare försök att undvika fackterminologier. Man får nog räkna med att den eftersträvade förmedlingseffekten bara uppstår hos relativt motiverade och eftertänksamma akademiska läsare.

Den specifikt filosofiska delen av projektet står Kjell S. Johannessen och Audun Öfsti för. Deras strategi har varit att placera de klassiska semiologerna i spänningsfältet mellan Saussure och Wittgenstein, med Claude Lévi-Strauss i rollen som Strykgoose. Det visar sig vara en givande strategi på flera sätt. Förhållandet mellan analytisk språkfilosofi och strukturalism klargörs, förhoppningsvis till båtnad för båda parter. Strategin visar sig vara ett ägnat sätt att utvinna nya aspekter på Saussures språkkonception, och den lägger grunden för en inträngande kritik av den klassiska semiologins förutsättningar.

Kjell S. Johannessen pekar i sin uppsats om Saussure på "den logiske forskjell som består mellom det å arbeide vitenskapelig innenfor ramuren av et sett av uproblematiserte begreper som i fellesskap avgrenser forskningsobjektet, og det å gi et argumentativt forsvar for etableringen av en slik felles vitenskapelig referanseramme", och hävdar att *Cours de linguistique générale* i sin helhet är ett arbete av det senare

slaget (s. 108), Det är emellertid en överdrift. Ty som han själv visar erbjuder det betydande svårigheter att särskilja Saussures uppfattning om språkets natur från hans metodologiska normer. I ett intrikat resonemang gör Johannessen ett försök att formulera några aprioriska antaganden som med rimlighet kan tillskrivas författaren av *Cours*, och försöker så att visa att Saussures metodologi får argumentativt stöd av dessa aprioriska antaganden. Ett exempel kan illustrera både vad det är frågan om och hur vanskligt det kan vara att särskilja den metodologiska komponenten från den aprioriska i en humanvetenskap.

Johannessen finner grund att tillskriva Saussure bl. a. följande aprioriska premisser:

- (1) "Uten håndterbare distinktive trekk i materien kan ingen mening produseres."
- (2) "Uten å følge de reglene som gjelder for den kommunikative adferd er det umulig å kommunisere både med andre og seg selv."

Føljende antagande presenteras så som en "metodologisk syntes" av föregående premisser:

- (3) "De regler som gjelder for den kommunikative adferd er regler for håndtering av materie med hensyn på opprettholdelse av de distinktive trekk."

Når (3) kombineras med ytterligere ett par satser och en operationalisering (Hjelmslevs kommutationstest) kommer man så till praktiskt användbara metodregler.

Nu kunde man invända att satsen (3) verkar att vara lika apriorisk som (1) och (2). Det avgörande steget från väsensbestämning till metodologi tycks komma någonstans senare i tankegången. Men det är en detalj. Det viktiga är att det stiger fram konturerna till en vetenskapsteoretisk genomlysning av den moderna lingvistikens grundläggande arbete. Mot bakgrunden av den allmänna avsaknaden av fallstudier av humanvetenskapligt stoff är detta ett angeläget projekt, som bör utföras i större skala.

I bakgrunden för denna Saussureanalys finns hela tiden en wittgensteinsk praxisfilosofi, som delvis expliceras i de två avslutande uppsatserna ("Wittgensteins regelbegrep" av

Johannessen, och "Strukturalismen og Wittgenstein. Ad den strukturalistiske ansats' grenser" av Øfsti). Fonologin tar betydelsena för givna när den etablerar sina analysenheter, påpekar Øfsti (fonem = betydelseskiljande enhet i språket). Men vad förutsätter en motsvarande enhetsetablering på betydelseplanet (s. 132)? Strukturalister tenderar enligt Øfsti att undervärdera de principiella gränser för semiologins möjligheter som ligger implicit i den frågan. Lévi-Strauss glider förbi problematiken när han sidoställer språk och kultur ("both language and culture are the products of activities which are basically similar"). Mot denna tendens att reducera alla problem till en och samma nivå, den positiva vetenskapens nivå, ställer Øfsti en konception som möjligen kan sägas arbeta med två huvudnivåer: en vetenskaplig och en förvetenskaplig eller transcendental nivå. Strukturalismen leder så över i *prima philosophia* à la Wittgenstein, Winch och Apel.

De traditionella tolkningsvetenskaperna har (som Kittang påpekar på s. 21) varit subjekt-orienterade. Hermeneutikernas ambition har varit att tränga fram till intentionerna bakom texten. Som kritik av en överhövan individorienterad humanvetenskap ter sig strukturalismen/semiologin omedelbart berättigad. Men Johannessens och Øfstis kritik visar redan i sin nuvarande skissmässiga form tämligen övertygande att strukturalismen inte är nog. På samma sätt som den tolkande verksamheten förutsätter strukturer som gör mening och tolkning möjliga, förutsätter strukturerna sammanhang som inte är gripbara med strukturalistiska metoder. Antydningvis: "konstitusjon av en verden, det språk gjennom hvilket man kan omgåas den som intersubjektiv og almen, og den sosiale livspraksis som denne omgang representerer, er uadskillelige momenter i en helhet" (Øfsti, s. 135).

Bergenssemiologernas ansträngningar mynnar sålunda ut i något som kanske kan utveckla sig till en semiologins fjärde fas: en transcendentalfilosofisk inbäddning av vetenskapen om tecknens liv i deras sociala sammanhang.